

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2000. OKTÓBER

71. SZÁM

SÁNTA GÁBOR

Tüske vár

„Természetesen nem politizálni akarok,
de ma az ember egész élete politika.”¹

Minden kultusznak alapvető jellemzője a feltétlen csodálat. A kultusz nem tűri a bírálatot, ellenben annál inkább elvárja a rajongást, az elfogult személyességet, mely a megszólaláskor mindenekelőtt a véleményalkotó sajátos viszonyulását definiálja a bámulat alakjához, illetve tárgyához. Fekete István és életműve tipikus példája ennek a szemléletmódnak. Tárgyilagos megítélését nehezíti, hogy nevével és munkáival szinte kivétel nélkül mindannyian *kamaszként* ismerkedünk meg, ráadásul az irodalomtörténet-írás *ifjúsági* íróként könyvelte el. Tehette, mert az író életművének egyes darabjai valóban kamaszoknak és gyerekeknek is szánt olvasmányok. Ezen utóbbiak stílusának bravúrja és finomsága, jelentéseik rétegzettség és mélysége azonban csak bizonyos összehasonlító műismeret és élet-tapasztalat megszerzése után, vagyis valójában a felnőttkorban tárul fel. Feltéve, ha korosabban egyáltalán kézbe vesszük e köteteket.

A *Tüskevár* a leegyszerűsítő magyarázat tipikus példája. Állítólag mindenki ismeri. De vajon valóban ismerjük-e? Azt tudjuk, hogy az általános iskolákban hogyan tanítják a gyerekeknek, miként interpretálják számukra a regényt. Felnőttkori újraolvasása vajon ad-e jelentéstöbbletet, és ha igen, miféle? E kérdések feltevését és megválaszolását Fekete István ez idő tájt keletkezett magánleveleiből felsejlő töprengések ismeretében megalapozottnak érzem. Már megszületett

FEKETE ISTVÁN
(1900–1970)

A megtorpanásra az ő esetében is 1956 őszén került sor; a Kelével megkezdettek a Tüskevárral érnek véget. Ez utóbbi regény derűje és optimizmusa az utolsó másfél esztendő reményeinek és a jövőbe vetett bizalomnak is kifejezője. Állítom mindezt annak ellenére, hogy a Tüskevár 1957-ben látott napvilágot. Vajon mikor íródott a regény, és mi minden található benne, melyek révén az értelmezés újabb árnyalatokkal bővíülhet?

¹ Fekete István levele Dalányi Józsefhez. In: Dalányi József: *Kelével, Bogánccsal Tüskevárig. (Fekete István 100 ismeretlen levele. 1935–1970.)* Ajka, 1994. 154. S. a. r.: Torna-völgyi István.

a fejében a *Tüskevár* ötlete, amikor – írói hitvallását is kifejtve – azt írja egyik barátjának, hogy „engem a Téma érdekel és ennek magasrendű emberi szárnyalása”, és ehhez azt is hozzáteszi, hogy „aki író a talpán: nem verekszik a jelen tudóbajos témácskáival, melyeket a kor diktál és szervíroz féldöglöten.

Én nem írok a percnak, hanem az Embernek és az Időnek”.²

1. Néhány örökkévalóságnak tűnő esztendő után Fekete István 1953-ban aktivizálódott. S ez nem véletlen; nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy a politikában és a közéletben egyaránt az újjáéledés reményét hozta el a koratavas. Március 5-én meghalt Sztálin, ami Rákosit és közvetlen körét egy időre elbizonytalanította. Július 4-én Nagy Imrét választja miniszterelnökké az országgyűlés, 26-án pedig megszüntette az internálást és feloldotta a Budapestről való kitelepítést a Minisztertanács.

Sokakhoz hasonlóan e fejlemények Fekete Istvánt is bizakodással töltötték el. Imáron lehetővé vált, hogy visszakerüljön a fővárosba, ugyanakkor a könyvkiadók is érdeklődni kezdtek a vadászújságban publikáló valamikori gazdatiszt, az erdélyi kérdést egykor ünnepezt színdarabban bemutató drámaszerző, a háború idején a polgári középosztály életének díszletei között felvett játékfilmek forgatókönyveit író vallásos „osztályidegen” újabb munkái iránt. Fekete István okkal érezhette úgy, hogy a *szabadság* bontogatja szárnyait. Ezért is jelképes, hogy e pezsdülésben először éppen a rab golya 1947-ben elkezdett, majd félretett történetét, a *Kelét* fejezte be. A következő esztendőkből írt állatregények, a *Lutra*, a *Bogáncs* és a *Vuk* – a műfajból következő eszközökkel ugyan, de mégiscsak – a szabadság kérdésének körüljárására tett sajátos kísérletek. Keletkezésükre, szerzőjük feltételezett és tényleges olvasmányélményein, illetve természet szerzetén kívül a megírásuk idején történt politikai változások is rányomták bélyegüket. Ezért e munkák kapcsán nem csupán Kipling és Jack London hasonló írásait célszerű megemlíteni, de Déry, Sánta Ferenc, Örkény, Németh László és mások ez idő tájt megjelent műveit is. Mikor minderre felhívom a figyelmet, nem esztétikumra, nem irodalmi értékre és színvonalra gondolok, hanem az említett szerzők mindegyikét ösztönző közös élményre, melynek ki így, ki úgy adott hangot. Nem tartom túlzásnak annak kijelentését, hogy Fekete István újabb írói korszakának egyes darabjai ugyanannak a humanista szemléletmódnak és morális életfelfogásnak a kifejeződései, mint a *Simon Menyhért születése*, a *Hazáról, emberekről*, a *Niki* és a *Szerelem*, a *Téli virágzás*, illetve a *Hóviharban* elbeszélései, valamint a *Galilei* és a *II. József*. (Örkény István 1954-ben a *Hiszek a szabadságban* beszédes címmel jelentette meg Chaplin életrajzát.) E művek, köztük Fekete Istváné is, szemléletesen példázzák Béládi Miklós azon megállapítását, mely szerint ekkoriban „a közvélemény várta az irodalom tisztító szavát, annál is inkább, mert a politika elintézetlen ügyeinek rendezését jórészt az írók vállalták magukra”.³

Mindebből Fekete István is igyekezett kivenni a részét. Lelkes és szorgalmas; hatvan felé jár, azonban a fiatalabb korosztályokat megszágyenítő tempóval dolgozik. A kényszerű hallgatás alatt rengeteg mondanivaló torlódott fel benne, és most ellenállhatatlan erővel tör elő belőle. A megtorpanásra az ő esetében is 1956 őszén került sor; a *Kelével* megkezdettek a *Tüskevár*val érnek véget. Ez utóbbi regény derűje és optimiz-

² Uo. 148–149.

³ Béládi Miklós: *A Téli virágzástól Az árulóiig*. In: Béládi Miklós: *Érintkezési pontok*. Bp., 1974. 572–594.

musa az utolsó másfél esztendő reményeinek és a jövőbe vetett bizalomnak is kifejezője. Állítom mindezt annak ellenére, hogy a *Tüskevár* 1957-ben látott napvilágot.

Vajon mikor íródott a regény, és mi minden található benne, melyek révén az értelmezés újabb árnyalatokkal bővíthet?

A következőkben e kérdésekre igyekszem választ adni.

2. 2000. május 9-én módomban nyílt arra, hogy hosszabb beszélgetést folytassak ifj. Tildy Zoltán özvegyével és leányukkal, Tildy Katalinnal.⁴ Ifj. Tildy Zoltán, a kiváló természetfotós Fekete István legbensőbb baráti köréhez tartozott; ismeretségük a harmincas évek végéig nyúlik vissza, amikor is a *Nimród Vadászlap* szerkesztőségében összeismertette őket mindkettőjük későbbi meghitt barátja, Kittenberger Kálmán. Kapcsolatukat jellemzi, hogy családjaik ugyancsak összejártak, így az asszonyok és a gyerekek is tanúik lehettek a férfiak privát tevékenységének, illetve közös munkáinak. Ifj. Tildy Zoltánné szerint a férje 1953-ban egy fényképalbumot készült összeállítani a Kisbalaton állatvilágáról. Elképzelését Fekete Istvánnal is megosztotta, akit annyira fellelkesített az ötlet – miszerint végre be kellene mutatni a fiataloknak, az ő sajátos nézőpontjukból nézve, milyen a valóságos, tehát *tiszta és hamisítatlan* természet –, hogy fennhangon tervezgetni kezdett. Ez viszont Tildyt nyugtázta le, és biztatni kezdte barátját, vesse papírra mindazt, ami hirtelenjében megfogalmazódott.

Tehát a későbbi *Tüskevár* 1953-ban kezdett formálódni, mégpedig egy Tildy Zoltán felvetette, eredendően az ifjúságnak szánt fényképalbum inspirációjaként.

Mindennek nem mond ellent, inkább kiegészíti, hogy Dalányi József visszaemlékezései szerint a Kunszentmártonban halászati oktatóként dolgozó Fekete Istvánnal 1953-ban „lelkes levelezés kezdődik a Kisbalatonról, arról az időről, amikor még a Kisbalaton volt, amelyben – *szándékaink szerint* – új színekkel felújítódik majd Tüskevár, a régvolt Téli berek”.⁵ E kissé homályos megfogalmazás számomra azt sugallja, hogy a *Tüskevár* című regény az író e barátjának bábáskodása mellett körvonalazódott. Feltételezésemet valószínűsíti Dalányi azon megállapítása is, miszerint a regények „későbbi Matulája zalavári rokonom” volt.⁶

Matula alakja már az előző tíz esztendő novellisztikus írásaiban felbukkan. A *Tüskevár* keletkezéstörténetének vizsgálatakor ezen előzmények közül az *Egy csillag van csak az égen...* című mindenképpen figyelmet érdemel, mert a majdani regény berekben játszódó epizódjai jórészt megtalálhatók benne.⁷ Elbeszélője egy nyári élményére emlékezik vissza, amikor tizennégyévesen, mint mondja, „órák hosszat elüldögtünk Matulával – atyai barátommal és mesteremmel – egy-egy hevenyészett nádkunyhóban vagy a csónakban, és titkosan összevillant a szemünk, ha valami ismeretlen ritkaság szállt a vízre vagy elrepült a fejünk felett”. Az elbeszélés kamasz hőse a nagybátyjánál vakációzik, akinek azonban nem tetszik unokaöccse „nadasörülete”. Ezért utoljára egyetlen önálló napot engedélyez számára, azzal az alig titkolt szándékkal, hogy a szünyogok között, egyedül majdcsak kiábrándul a „büdös posványból”. Matula kiviszi

⁴ Segítségüket ezúton is köszönöm.

⁵ Dalányi József: *Fekete István kunszentmártoni leveleiből...* In: „*A szálak nem szakadnak el sohasoha...*” *Írások Fekete Istvánról – Fekete Istvántól*. Ajka, 1987. 37–44. Szerk.: Gáspár János és Horváth György. *A kiemelés tőlem*. S. G.

⁶ Uo.

⁷ Fekete István: *Egy csillag van csak az égen...* *Nimród Vadászlap*, 1946. okt. 15. 54–56.

a nádasba, és az utasításnak megfelelően, magára hagyja. Itt aztán a fiú egy felejthetetlen napot tölt el egy szigeten. Dohányzik, szalonnát és erős paprikát eszik, horgászik – többek között egy nagyobb harcsát is partra húz –, madarakra lődöz és a tűzről elmélkedik, majd egy hirtelen támadt nyári viharban csaknem agyonveri a jég. Egy kis nádkunyhóban lel menedékre, ahol végre rábukkan az öreg Matula, akit a nagybátyja küldött utána egy üveg pálinkával.

Ezen elbeszélés nyilvánvalóan a *Tüskevár* előképe. Tildy Zoltán felvetése nyomán az egyes ötleteit számos változatban megfogalmazó írónak minden bizonnyal ismételt felidéződhetett saját történet-csokra, és a későbbiekben ezt kezdte nagyobb kompozícióvá rendezgetni másik barátja társaságában. A regény genezisést firtató megkeresésemre Dalányi József azt írta 2000. július 11-én kelt levelében, hogy a „»Tüskevár« gondolata a »Koppányi aga testamentuma« folytatásának problémái során született (hitelesség, levéltári munka, mely fárasztotta az író). Lökést adott hozzá az általam már részben megírt, kisbalatoni »Mocsári vitézek« felolvasása. (Ez ugyancsak kutatómunkát igényelt volna.) De a terep – melyet nélkülem is jól ismert – adva volt, s hozzá MATULA is, akiről könyvemben (emlékezetem szerint) jó ismerősként pár sorral említést tettem. *Minden egyéb történet és esemény az író szívének, emlékeinek terméke.*”⁸

Kettejük levelezése megerősíti, hogy Fekete Istvánt 1953 nyarán már biztosan foglalkoztatta egy olyan regény gondolata, amelynek cselekménye döntően a berekben játszódna.⁹ Az író az esztendő második felében hozzá is kezdett regénye papírra vetéséhez. Egy 1953. december 12-én Kunszentmártonban kelt levelében olvasható, hogy „visszatérve a Kisbalatonra, témánkra, nem tudok mit mondani... Csak töredékeket írok, aztán félre teszem... Túl szép, de túl zsúfolt még egy teljesen szabad ember számára is, és nekem nagyon kevés időm marad 50 ember kiképzése után...”¹⁰

A halászati oktatás kevés szabadidőt hagyott Fekete Istvánnak, azonban, amikor csak tehetett, ismételtelen elővette a megkezdett kéziratot. A következő esztendő elején, 1954. február 4-én írott levele szerint az előző napokban „egy nagyon komoly influenza” szobához, illetve ágyhoz kötötte; a kényszerű pihenőt azonban nem töltötte tétlenül: megint regényírásba fogott. „Betegségem alatt – fejtegeti levelében – a »MÚ« is elindult. (Kisbalatoni regény.) Erről bővebben nem írok most, mert hosszadalmas lenne pl. az, hogy a közvetlen bevezetésen kívül az egész folytatást eldobtam, mert lázas állapotomban pontosan láttam, hogy az út nem helyes...”¹¹ E Kunszentmártonban elkezdett „kisbalatoni regény”-t Fekete István élete ezen időszakának egyik legközvetlenebb tanúja, Dalányi József egyértelműen a későbbi *Tüskevárral* azonosítja.¹²

Állítását a regény 408 lapos, részben ceruzával, jórészt kék tintával és töltőtollal írt, bekötött kézírata is igazolja, melyet az író irodalmi hagyatékának gondnoka, P. Fekete István őriz.¹³ A 138. és 139. lap szövege egy gépiratoldálnak és indigós másolatának a hátoldalára íródott. Ez a mindössze hét soros töredék – mely fölött az 5-ös oldalszám

⁸ Dalányi József segítségét ezúton is köszönöm.

⁹ Fekete István levele Dalányi Józsefhez. In: Dalányi József: *Kelével, Bogánccsal Tüskevárig. (Fekete István 100 ismeretlen levele. 1935–1970.)* Ajka, 1994. 89. és 94. S. a. r.: Tornavölgyi István.

¹⁰ Uo. 92.

¹¹ Uo. 106.

¹² Uo. 104.

¹³ Segítségét ezúton is köszönöm.

látható – a bekötött kézirat alapján megjelent végleges mű korábbi változata, az a rész, ahol a matematikatanár éppen kihívja a táblához Tutajost. A gépirat itt megszakad, vagyis eddig tarthatott az „a közvetlen bevezetés”, amely az utóbb idézett levél alapján megúsza a radikális szerzői felülbírálatot.

A regényírás 1954 elején elakadt; az író félretette a kéziratot. Folytatását azonban nemcsak a kiforratlanság akadályozta, de a súlyosbodó szív- és vesebetegsége, valamint a kézzelfogható feladatok és megbízatások is. Leadta a kiadónak a már befejezett *Kelét*, szerződést kötött a *Lutrára*, és ugyanakkor a már korábban elvállalt halászati tankönyv határidejét is célszerű szem előtt tartania. A kötelezettségei fogságában vergődő Fekete István 1954 májusában azzal minősíti a barátjának küldött saját levelét, hogy „amit írtam, egy öreg rühes farkas üvöltése a szabad nádas után”.¹⁴ Egzisztenciája még mindig bizonytalan, aggódik a családja jövőjéért, ugyanakkor a politika változásai láttán hol a remény tölti el, hol pedig a csalódottság gyötri. Az életének hatodik évtizedében járó író hallatlan teherbírásról tesz tanúbizonyságot, amikor végre zöld utat kap alkotókedve. Az 1948-ban félbeszakított irodalmi pályafutást immáron folytathatja, de a kényszerű öncenzúra, az örökösen változó kiadói elvárások elleni szemérmes harc és a megfeszített munka felőrlik egészségét. Kunszentmártonból keltezett leveleinek egyikében 1954. június 30-án amiatt kesereg Dalányi Józsefnek, hogy „kisbalatoni álmunkról mit sem írhatok, mert a halászati könyv októberig leköti, imádkoznom kell, hogy arra meg is legyen, és kapok érte 8 ezret... Olyan ez, mint mikor a versenylóval trágyát hordatnak – nyáron és szánon”.¹⁵ Ekkori hajszoltságát jellemzik az 1954. szeptember 5-én írtak is, miszerint „nézem itt kéziratom halmát, és úgy érzem magam, mint a versenyló, akit kukoricaszárral etetnek...”¹⁶

A „kisbalatoni álom” megvalósulása ekkor még várat magára, időközben azonban „megszületik” a *Bogáncs*; Fekete István hozzákezd az újabb állatregény papírra vetéséhez. Azon esztendő őszén pedig elvállalja a szarvasi arborétum történetének megírását is.

Kihasználva, hogy a politikai légkör enyhülése következtében immáron szabadabban lélegezhet, és hogy mind nyilvánvalóbb az igény a munkái iránt, rengeteget dolgozik. A pénzre is szüksége van, ugyanakkor levezetetlen energiák gyűltek fel benne az előző esztendőkből. Önpusztító életet él. Szív- és vesebetegsége egyre aggasztóbb, 1955 februárjában ráadásul inthüvelygyulladás is kínozza, mégpedig azért, mert mint egyik levelében olvasható: „cca 2000 oldalt írtam le másfél év alatt”.¹⁷ Igyekszik kihasználni a kínálkozó lehetőségeket, ösztönzi, hogy az évtized közepén – igaz, még mindig nem szavatolt biztonságban, de – már olyan módon fogalmazhat, ahogy egy-két évvel korábban elképzelhetetlen lett volna. Az 1955 nyarán írt levelek egyikében Fekete István határozottan kijelenti barátjának, hogy „a jelen társadalmi problémái – rajtad keresztül – is nagyon érdekelnek, mert eljött az ideje, hogy érdekeljenek”.¹⁸

¹⁴ Dalányi József i. m. 116-117.

¹⁵ Uo. 121.

¹⁶ Uo. 130.

¹⁷ Uo. 146.

¹⁸ Uo. 156. A Dalányi József birtokában lévő Fekete István-levelek közlésének sajnálatos pontatlanságait szemléletesen példázza, hogy ez a mondat a Gáspár János és Horváthy György szerkesztette kötetben így jelent meg: „A jelen társadalmi problémái – mint tudod – sorsodon keresztül is nagyon érdekelnek, mert eljött az ideje, hogy érdekeljenek.”

A pártvezetésen belüli hatalmi harc meghatározta politikai időjárás-változás az író kedélyét és a fogalmazás mikéntjét egyaránt befolyásolja ezekben a hónapokban. Hol elkedvetlenedik, hol meg reménykedik. 1955 augusztusában például azt írja a barátjának, hogy „én nagyon meg vagyok elégedve. A dolgok vágányra vannak téve, haladnak (féléven belül többet, mint 10 év alatt), csak a számunkra való kibontakozás aggaszt, hogy a kellő időben úgy viselkedünk-e, mint egy nemzet, vagy mint egy csürhe, egyéni bosszúnkkal és zavarosban való halászáttal szórakozva. Ezt pedig most sem irányítani, sem előre befolyásolni nem lehet”. Azt is e levélben jelenti ki, hogy „az eseményeket eddig se konzervatív szemmel néztem... Írói szemmel néztem – ami időtlen, benne él abban az időben is, amikor a *ma maradinak látszó eszmék forradalmiak voltak, és benne él abban az időben is, amikor a ma forradalmi eszméi maradiak lesznek*. Az *ÖRÖK HUMANUMBAN* és »BOL« élek – ami változatlan!”¹⁹ Az 1956 tavaszán írt levelek egyike pedig mindezt azzal egészíti ki, hogy „undorodsz a kor hazugságaitól, amelyben élsz?... Nem érdemes, mert míg magad undorítod, a kor nem undorodik önmagától... Inkább reménykedjünk!

Hosszabban is fejtegethetném a Kor haladásának tüneteit, amelyek a nagy »Kórházban« lefolynak, de minek?... Örüljünk, hogy ami van, ami várható, az vágyaink szerint alakul”.²⁰

Ilyen körülmények között keletkezett a *Bogáncs*, és ekkoriban szerződött le a *Vukra* is. A halászáti szakkönyv befejezése után – mint erről egy 1954. november 28-án kelt levelében Dalányi Józsefnek beszámol – „felszólítottak, hogy írjak meg egy »halaskönyvet« serdültebb ifjúság számára, illusztrációkkal stb.”²¹ Mindebből semmi sem lett, azonban a felkérés felidézhetette számára a kisbalatoni környezetben játszódó ifjúsági regény tervét. A *Kele*, a *Lutra*, a *Bogáncs* és a *Halászat* elkészülte után, 1956 tavaszán ígéretet tehetett a már évek óta tervezett munkára, mert egy április 29-én írt levelében azt írja Dalányinak, hogy „október 15-re készen kell lenni a *Tüskevár*nak”.²² Fekete István a hónap második felét, majd a május egy részét a Kisbalatonnál, a diáhszigeti alkotóházban töltötte. Itt kezdte el papírra vetni legújabb regényét, és később ezen a békét és nyugalmat árasztó, a *Tüskevár* cselekményének helyszínét idéző vidéken írta meg jelentős hányadát. A vázlatok, jegyzetek és korábbi kísérletek egységesítése június végére készült el; a végleges, utóbb bekötött változat első oldala a „J[n]. N[omine]. D[ei]. 1956. június 29.”-es dátummal indul.

Az író minden bizonnyal nagy kedvvel dolgozott, mert már egy 1956. július 14-én kelt levelében tudatja barátjával, hogy „új regényem –: a *Tüskevár*, kész”.²³ E levél kizárja azt a feltevést, hogy a fennmaradt kézirat teljes egészében az a szöveg lenne, amely július közepére elkészült. A nyitódátumon kívül ugyanis még egy időpont található a kéziratban, mégpedig a 376. lapon aláhúzva és két stilizált napkoronggal kiemelve a következő: „1956. okt. 23. Ψ + Ψ”. Tehát a bekötött kézirat vagy az esztendő végén készült újabb szerzői tisztázata, vagy olyan fogalmazvány, amely június 29-én „Isten nevében” tisztázatnak indult, ám július 14-e után kibővült és a végleges változat kiindulópontja lett. A kézirat második felének helyenként ceruzával írt részei,

¹⁹ Dalányi József i. m. 156. és 157.

²⁰ Uo. 176-177.

²¹ Uo. 139.

²² Uo. 179.

²³ Uo. 187.

valamint az utólagos – tollal, grafit- és tintaceruzával tett – szerzői javítások és betoldások ez utóbbit valószínűsítik.

A 3. lap egyik kiigazítása beszédes kortörténeti adalék. Eszerint Tutajos és Bütyök „ellenállhatatlan locsogó”, a tanárok beszédébe folyton belekotyogó és „Viszketeg Kofá”-nak elkeresztelt osztálytársát eredendően „Kádár”-nak hívták, ám e nevet az író két vonallal áthúzta, majd „Sós”-ra módosította. A korrigálás közvetlenül az érintett mondat papírra vetése után történhetett, mert öt sorral lejjebb és a későbbiekben már javítás nélkül olvasható a „Sós Károly” név. (Kádár János 1954 ősze óta az MDP XIII. kerületi pártbizottságának első titkára volt, Rákosi leváltása, tehát 1956 júliusa után pedig a párt Központi Vezetőségének másodtitkára.)

A baráti levél alapján a *Tüskevár* július 14-én ugyan elkészültnek tűnt, azonban a kézirat leadásának októberi határideje miatt Fekete István meglehet, hogy félre- tegye. Meglehet, elégedetlen volt a szöveggel. Talán erre vonatkozik egy 1956. szeptember 27-én tett megállapítása, miszerint „nem érzem a drámaírás szükségességének idejét, azért sem, mert mint tudod, *azt is nehezen fejezem be, ami befejezetlen...*” Ugyancsak itt olvasható, hogy „az ígéretek ellenére – úgy néz ki – egyetlen könyvem sem hozzák ki karácsony előtt...”²⁴

Mindez magyarázná, hogy az esztendő eseménydús őszén miért volt birtokában a kézirat. Nyilvánvaló, hogy a forradalom idején a *Tüskevár* még mindig foglalkoztatta Fekete Istvánt, számára még nem lezárt ügy, még nem tudott túllépni rajta. Erre minden bizonnyal csak a tél folyamán került sor, ugyanis november 30-án ismét azt írja Dalányi Józsefnek, hogy „befejeztem a »Tüskevárt«. Elfoglalom magam, hogy meg ne bolonduljak a gond, aggodás és bánat felhőzésében”.²⁵

Ugyancsak e levélből sejthető, hogy az író az előző, mozgalmas napok egy részét otthonában töltötte, mert amikor egy teherautóról „igen sürgősen” le kellett ugrania, „mindenféle zúzódasok” keletkeztek a jobb sarkán. „Pár napig lépni sem tudtam – olvasható a levélben –, s még most is bottal alig tudok mozogni”. E váratlan szobafogásot, melyet utóbb a Gondviselésnek tulajdonított, Fekete István arra használta fel, hogy tovább dolgozott a *Tüskeváron*. Ezzel magyarázható, hogy július közepe után november végén ismételten a regény befejezéséről tudósítja barátját.

Tehát az 1953 nyarán-őszén megszületett regényterv megvalósításához – az esztendő legvégén és 1954 legelején tett meddő próbálkozások után – 1956 áprilisában látott hozzá az író. A *Tüskevár* szövegét Fekete István döntően az esztendő nyarán fogalmazta meg, ősszel, a forradalom utáni kényszerű szobához kötöttsége idején tovább dolgozott rajta, majd a tél folyamán végső formába öntötte.

3. A regény értelmezésekor a megírása idejének szem előtt tartását alapvető fontosságúnak gondolom. Mindenekelőtt azt, ami ugyan felnőtt fejjel nyilvánvaló, a kamaszok számára azonban csupán sejthető: Fekete István a *jelenben* bonyolítja regénye cselekményét. Nem deklaráltan, hiszen nem egy hivatalosan elvárt szocialista ifjúsági regény keretében fejt ki elképzelését, de azért – az idősebbek és tájékozottabbak számára – felismerhetően. S ez mindenképpen elgondolkodtató, hiszen „feltűnő ebben a periódusban a mai tárgyú [ifjúsági] regények számának fokozatos csökkenése. 1956-ban pl. már alig jelent meg ilyen mű” – kesergett néhány esztendővel később Kolta

²⁴ Uo. 190. *A kiemelés tőlem.* S. G.

²⁵ Uo. 195.

Ferenc. – „Az 1956-os ellenforradalmi események természetesen ifjúsági irodalmunk fejlődésére is egy időre kedvezőtlenül hatottak. 1957-ben pl. az előbbi éveknél kevesebb ifjúsági mű jelent meg, ezek is javarészt fordítások voltak és régebbi művek új kiadásai. Nem véletlen, hogy mai tárgyú új ifjúsági mű egy ideig alig született”.²⁶ Utólag azonban már látható, hogy a *Tüskevár* (1957) és a *Téli berekkel* (1959) Fekete István figyelemre méltóan kísérletezett az úttörő-történetek vakációs regényekkel való felváltásával.

A *Tüskevár* tehát azon viszonylag csekély számú ifjúsági regények közé tartozik, amelynek cselekménye az ötvenes évek közepe táján a jelenben játszódik. Igaz, feltűnés nélkül. Matula például azt mondja a berek madarairól Tutajosnak, hogy „most itt már nem bánthatja őket senki, mert ez természetvédelmi terület”. Nos, a Kisbaltont 1951-ben nyilvánították védetté. A regény elején olvasható, hogy István bácsi „egy nagy dunántúli állami gazdaságnak volt főagronómusa”, aki szerint „ez az állami gazdaság több mint ötezer hold, irtózatoss felelősség...” Matula bácsi pedig azt mondja a kutyája bemutatásakor, hogy „most, az új rendben itt is új rend van”. Ugyancsak az öreg meséli, hogy régen „a hercegé volt a berek”, intézője, „az inspektor Pesten lakott”. Azt pedig Tutajos jelenti ki Mestere előtt, hogy „megváltozott a világ, és egyre változik”.

A regény 408 kéziratoldali – tehát viszonylag testes – szövegében nagyjából ennyi utalás történik arra, hogy a *Tüskevár* cselekménye az ötvenes évek közepe táján játszódik, körülbelül a regény megírása idején.

A *Tüskevár* keletkezésének időrendjét az előzőekben a szerző fellelhető levelezése és a fennmaradt kézirat alapján rekonstruáltam. Azonban ezek ismerete nélkül is megállapítható, hogy Fekete István 1956 nyarán dolgozott a regényen. Az író maga segít ebben, azzal, hogy a keletkezés időpontját *elrejtette* a szövegben – csak észre kell venni a kódolt üzenetet. Valószínűleg éppen a nyilvánvalósága miatt nem tűnt fel még senkinek, legalábbis az általam ismert források egyike sem hívja fel rá a figyelmet. A *Tüskevár* cselekményének azon részletére gondolok, amikor a főhős, Tutajos fedetlenül hagyott hátát megégeti a Nap, és a berekbeli kunyhó helyett átmenetileg a nagybátyja házába kényszerül. A szabadság mámora után nehezen viseli a gyógykezelés szobafogságát, ezért azt firtatja, hogy

„– István bácsi, mi lesz holnap?

– Holnap, fiam, szerda, Ulrik napja. A nap kél három óra ötvenkét perckor, lenyugszik tizenkilenc negyvennégykor. Az előbb néztem meg a természettudományos kalendáriumban”.²⁷

Ulrik napja? Egy agronómus számára vajon miért fontosabb e névnap a naptárban olvasottak felidézésekor, mint az, hogy a nyár melyik hónapjának mely napjáról van szó? Hiszen az sokkal kézenfekvőbb és – nem utolsósorban – a szöveggörnyezetbe illőbb lenne! Miféle oka lehetett a szerzőnek arra, hogy a fenti párbeszéd megfogalmazásakor e Magyarországon meglehetősen ritka férfinév és a szerdai utalást illessze szövegébe, ahelyett és/vagy amellet, hogy a pontos dátumot jelölne meg?

Meglehet, csupán arról van szó, hogy Fekete István, regénye első tisztázatakor egyszerűen a naptárra nézett és beírta, amit ott látott. Akár így is történhetett, azonban ezen esetben is elgondolkodtató, hogy miért csak e névnapot említi, a dátumot viszont

²⁶ Kolta Ferenc: *Húsz év ifjúsági irodalma. 1945–1965. III. Jelenkor, 1965/8. 737–744.*

²⁷ Fekete István: *Tüskevár*. Bp., 1957. 94.

nem, azt ellenben igen, hogy a cselekmény szerinti „holnap” milyen nap lesz. E „szerdának” hangsúlyozása, valamint a ritka „Ulrik” nyomatéka azt sugallja, hogy mindez előre kiszámított tartozéka a regénynek. Fekete István – mint minden tudatos alkotó – semmit sem bízott a véletlenre, munkáiban a látszólag jelentéktelen momentumok valójában szervesen illeszkednek az egészbe; a *Tüskevár* esetében mindez fokozottan igaznak bizonyul.

Tehát önkéntelenül is adódik a kérdés – hiszen az író olyannyira hangsúlyozza, hogy „holnap, fiam, szerda, Ulrik napja” –, hogy melyik esztendő mely hónapjának melyik napján esett szerdára az ominózus névnap?

Nos, 1956. július 4-én.

Mindebből az első pillanatban talán nem vonható le messzemenő következtetés, hiszen abból, hogy a regény először 1957-ben jelent meg, eleve feltételezhető volt, hogy a kézírata az előző esztendőben készülhetett. Igen, de az író a szerdával és a névnappal mintha félreérthetetlenül rögzíteni kívánta volna, hogy *pontosan* mikor keletkezett a *Tüskevár* szövege.

A felelet minderre „Ulrik napja”-ban keresendő. E név jelentése: „öröklött birtonkán uralkodó”, mely meghatározás a könyv megjelenésének idején sajátos jelentéstartalmakkal telítődhetett. Azonban ennél is többet nyom a latba az a nap, amikor e ritka férfinév viselői ünnepelnek, vagyis július 4-e!

Mi köthető ehhez a dátumhoz?

Nem tudhatom, hogy Fekete István mennyire őrizte meg emlékezetében, az azonban kétségtelen, hogy – mint erre már utaltam – 1953-ban éppen ezen a napon lett miniszterelnök Nagy Imre. Ugyanakkor az is érdekes, hogy a *Tüskevár* papírra vetése előtt ötszáz esztendővel, vagyis 1456-ban ugyanekkor zárták körbe a törökök Nándorfehérvárt, melynek sikeres védelme közel hét évtizedre elrettentette az országtól az idegen hódítókat. (Fekete Istvánt közismerten érdekelte a hódoltság kora; egy regénye és számos novellája bizonyíték erre. Dalányi József visszaemlékezései szerint Fekete István 1953 őszén *A koppányi aga testamentumának* folytatását tervezi, és ehhez – mint élete első könyvéhez – ismételten „előtanulmány”-okat végez.²⁸ „A törökről sok mindent tud, különösen Somogy megye múltjából” – állapítja meg évekkel később az íróval interjút készítő Saád Katalin is.²⁹ A regényfolytatásból végül semmi sem lett, azonban feltűnő, hogy az ugyancsak ekkoriban tervezgetni kezdett *Tüskevár*-ban is számos utalás történik a törökökre és az ellenük harcoló magyar végvárvédőkre.)

Feltételezem, hogy a história és a politika iránt élenként érdeklődő Fekete István számára 1956 nyarán július 4-e egyre inkább a *Szabadság Napját* jelentette. Mindez egy jelentésárnyalatok iránt érzékeny korszakban egyáltalán nem elképzelhetetlen, még akkor sem, ha az emlegetett dátum által a *mi* történelmünkben felidézhető ma ritkán jutnak eszünkbe. Ellenben annál többet gondolnak rá Nyugaton, hiszen ez a nap az Egyesült Államok nemzeti ünnepe. 1776-ban ugyanis tizenhárom gyarmatállam ezen a napon fogadta el az Angliától való elszakadást kimondó *Függetlenségi Nyilatkozatot*. Mivel e dokumentum az emberek egyenlőségét, valamint az élethez, a szabadsághoz és a boldogságra törekvéshez való jogukat is elismerte, nemcsak az amerikaiak tartják számon e dátumot. Általában a *Demokrácia Napjának* tekintik mindazok, akik az emberi jogok kérdését és a polgári értékrendet megkerülhetetlenül fontosnak érzik.

²⁸ Dalányi József i. m. 77–78.

²⁹ Saád Katalin: *Szigligeten Fekete Istvánéknál*. Új Ember, 1968/15. 4.

(A teljesség kedvéért érdemes megjegyezni még két különös egybeesést: Giuseppe Garibaldi, az olasz szabadsághős 1807. július 4-én született, míg Thomas Jefferson, a *Függetlenségi Nyilatkozat* megszövegezője 1826. július 4-én hunyt el...)

Mindez 1956 ősze-tele után beszédes párhuzamokra hívhatja fel az értő olvasók figyelmét. Különösen, ha a *Nyilatkozatról* még azt is felidézük maguknak, hogy a dokumentum nyomatékkal hangsúlyozza, miszerint a népnek jogában áll felkelni a jogait veszélyeztető kormányzat ellen, a nemzet módosíthatja, vagy megszüntetheti a törvénytelenül működő kormányt, és újat neveztet ki.

Elképzelhetőnek tartom tehát, hogy Fekete István a regény végső formába öntésekor *tudatosan* rejtette szövegébe a szabadságra történő utalást. Mindez azonban pusztán feltételezés lenne, ha az Ulrik napi megjegyzésen kívül egyéb momentumok nem erősítenék meg hipotézisemet.

4. A *Tüskevár* világát – annyira, amennyire 1956 nyarán *már* lehetett – feltűnően nem a szocialista ifjúsági irodalom hat-hét esztendő óta elvárt környezetrajza és értékrendje határozza meg. Fekete István láthatóan egyfajta szintézisre törekedett, amikor hőseit és azok miliójét megformálta. Nem az aktuálpolitika idealizálta embertípusokat, az öntudatos proletárt és a párthű értelmiségit állította a cselekmény középpontjába, hanem a rendszerektől független *tisztességes* embert, aki példaképpé válhat. Nem a tablóra tűzhető „büszkeségeink”-et, hanem azokat, akik gyerek és felnőtt számára egyaránt *önként választható* életideálok lehetnek. Az író által oly sokat hangoztatott „örök humánus” megtestesítőit.

A főhős, Ladó Gyula Lajos, vagyis Tutajos családfája a háború előtti középosztályban gyökerezik. A fiú számára nyilvánvaló, hogy elődei egykoron számontartandó nemesemberek voltak, és hogy ez a múlt kötelez. Büszkén meséli osztálytársának, hogy „az őseim Gyulák voltak. Annó dacumál... [...] Gyulák voltak, azaz vezérek. Annó dacumál... [...] Ezért vagyok én Gyula Lajos, az apám Gyula Ákos, a nagyapám Gyula Xavér...” S a kérdező e szokatlan utónéven csodálkozik el, és nem a feltárt családi hagyomány rendkívüliségén.

A Ladó család a *mindenkori* középosztálybeli értelmiségi família képviselője. Egy budapesti sokszobás bérházban élnek, telefonnal rendelkeznek, a foglalkozásuk az iskolázottságot, a ruházódásuk és életkörülményeik a tehetőséget, a viselkedésük pedig a tradicionális neveltetést sejteti. Körülményeiket jellemzi, hogy „odahaza Gyula soha nem evett zsíros kenyeret”. A szülők mérnökök, fiukat is vegyésznek vagy gépészmérnöknek szánják.

A találmányokon dolgozó apa a hagyományos értelemben vett úriember megtestesítője, miként a velük élő megözvegyült húga, Piri mama is a középosztály asszonyaként viselkedik. Jelleméről és életfelfogásáról árulkodik, hogy szerinte „nem illik senkinek »csúfnevet« adni, és a »Bütyök« egyébként is olyan »közönséges« szó...” Nevelésükkel is magyarázható, hogy „fiuk” – de a barátja, Bütyök is – kezét csókol bemutatkozáskor a matematikatanár menyasszonyának, leendő osztályfőnöküknek.

Tutajos édesapja szivarozik, és a körülményeikről az is tudható, hogy bár Piri mama háztartásbeliként él a családdal, „Ladóék is Pondoray nénnel [Bütyök édesanyjával] mosattak”.

Tutajos édesanyjának gondolkodásmódja és értékrendje sokban hasonlít Piri mamáéhoz. Azáltal pedig, hogy fia világrajötte után a gyereknevelés napi teendőit – mintha dajka, illetve nevelőnő lenne – gyermektelen sógornőjének „engedi át”, aki

gyakorlatilag mint bizalmas házvezetőnő gondoskodik mindannyiukról, kifejezetten a háború előtti úriasszonyokat idézi elénk. Valamikori társadalmi helyzetére utal, hogy Matula bácsi „Terka kisasszony”-ként emlegeti Tutajos előtt.

A nagybácsi, az anya testvére, miként erről már szó esett, főagronómus egy állami gazdaságban, azonban alakja félreérthetetlenül a korábbi idők gazdatisztjeit juttatja eszünkbe. Az író ügyel arra, hogy e hasonlóság ne csupán véletlen egybeesésnek tűnjék. István bácsi ugyanis nyilván már a háború előtt is gazdász lehetett, mert – mint Matula mondja – a vályogházat a berekbe „már *húsz éve* ígéri, aztán csak tologatja egyik évről a másikra”.³⁰ Az öreg csősz ő és a testvére gyerekkoruk óta ismerik; kapcsolatukat jellemzi, hogy akkoriban „mindenféle játékot hozott” nekik, és „apró vad-récéket meg tündérrózsát”. Matula változatlanul „István úr”-nak nevezi a főagronómust.

Amikor Lili néni, a fővárosi karrieréről álmodozó feleség távozott István bácsi életéből, Tutajos nagybátyja „még abban az órában előléptette Nancsi nénit *házvezetőnőnek*”. Az idős szakácsnő valamikor István bácsi *dajkája* volt, és addig is ő vezette a főagronómusék háztartását.

István bácsi ugyancsak szivarozik, ahogyan az ő apja is egykoron, akinek márkás szivardobozából valamikor – miként az unokaöccse – ő is csent a történet idején már legalább hetven esztendő Matulának szívnivalót. Egyébként a csősz is büszke az őseire; tiszteli a családi tradíciót és számontartja elődeit. Fontosnak érzi közölni: „öreg papunk mondta, hogy a mi nevünk a legrégibb a plébánia irataiban, meg a Csajágiaké. Az öreganyám Csajági lány volt...”

Ő és Nancsi néni a társadalom kevésbé tehetős rétegeinek képviselői a regényben. Olyan emberek megtestesítői, akik az új világban is a korábbi életmódjukat folytatják, és értékrendjük, valamint emberi kapcsolataik is változatlanok. (Jellemző, hogy az állami gazdaság gépésze „tanító kisasszony”-t emleget, a vízfordó lány, Katica pedig „ellenőr úr”-nak szólítja Bélát.)

Tutajos barátja, Pondoray Béla, vagyis Bütyök ugyancsak a szegények közé tartozik. Egyik nagybátyja, a „világcsavargó” Pondoray Géza – úgy tudják – Indiában tölt be előkelő állást. A külföldi utazásról álmodozó barátok tőle remélnék segítséget az induláshoz. (Arrafelé azonban nem mehetnek, számukra a Kisbalaton a realitás.) Beszédes, hogy amikor Géza bácsi végre pénzt küld a messzi idegenből, Bütyök valóságos úrifiúnak öltözve, „Váci utcai pompában” – fején vadászkalap, „karján felöltő, mellette szép bőrönd, lábán vadonat »tirolis« bakancsok, vastag térdharisnya és golfnadrág” – érkezik le a berekbe.

Tutajos padtársa és barátja egy mozdonyvezető árvája, édesanyjával egy szobakonyhás lakásban élnek a budapesti Jegenye utcában. Bütyöknek – mint elkeseredetten mondja az őt is a Kisbalatonhoz invitáló István bácsinak –, segítenie kell az „egyedül csak őérette” mosást és vasalást vállaló nyugdíjas édesanyjának, és ezért nem hiszi, hogy velük mehetne. „Ettől aztán még nagyobb lett a csend. Csak a szivarfüst illata gomolygott láthatatlanul, és a szivar parázsló feje, mint az egyszemű szegénység, hunyorgott a homályban.”

Vagyis mintha lényegében minden maradt volna a régiben. A jelen, a ki nem mondott, ellenben, mint láttuk, az utalások révén egyértelműsített *ötvenes évek* változatlanul a szegények és a tehetősök világa. Pondorayné végül mégis csak gyógykezeltetheti

³⁰ Az idézetek kiemelései a továbbiakban, ha ennek ellenkezőjét nem jelzem, tőlem származnak. S. G.

magát – és ez is kétségtelenül benne van a regényben –, viszont a fia nyári vakációzásához a külföldön élő, vélhetően módos testvér váratlan pénzküldeménye, illetve Ladó Gyula Akos meg István bácsi hathatós anyagi és erkölcsi támogatása szükséges. Ez utóbbiak segítségnyújtása beszédes kortörténeti adalék, melyre Tutajos levele enged következtetni. Ebben a fiú mint magától értetődő lehetőségről ír a barátjának: „Megnézte már a doktor a mamád lábát? István bácsi is írt *apámnak*, hogy nézze meg a doktor.” Ezért is túlzás a korabeli kijelentés, miszerint a *Tüskevár* „a mai gyerekek gondtalan életét ábrázolja. Az iskolai környezeten, állami gazdaságon kívül sok minden más is jelzi, hogy az olvasó egy mai regényt tart a kezében. (Allamunk szociálpolitikája nyilvánul meg például akkor, amikor Bütyök édesanyját, a beteges mosónőt üdülni küldik stb.)”³¹ Nos, ezen „stb.”-re nehéz lenne további példákat idézni. Meglehet, Pondorayné előkészítetlen szanatóriumi beutalása mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy csak ezáltal válhat lehetővé nélkülözhetetlen segítségének, vagyis a fiának nyári vakációzása.

Tutajos és Bütyök barátságát azonban nem szakíthatják szét e nehézségek. A *Tüskevár* tanúsága szerint a barátság a *legszentebb* emberi kapcsolatok egyike. A fiúk számára nyilvánvalók az otthoni körülményeik különbözőségei, azonban – miként minden bizonnyal Fekete István is – áthidalhatónak érzik ezeket. Ráadásul nincsenek magukra hagyva életük ezen első igazán embert próbáló feladatával. A környezetükben élő felnőttek ugyanis segítik őket. Sem a gyulák ivadékának szülei, sem pedig a mozdonyvezető özvegye nem tiltja el egymástól a fiúkat. Kiváló tanárjuktól az iskolában ugyanakkor mintegy útravalóul kapják, hogy „a számtan szép és okos dolog, de bajtársiasság is valami, és a közösségi érzésnek is van matematikája”. István bácsi az unokaöccse barátját is szinte saját fiaként szereti és támogatja. A berek öreg Matulája mindkettőjüknek Mestere, és a vele töltött nyár tudatosítja és szentesíti, amit eddig is éreztek.

A *Tüskevár* végére – az együtt átélt öröm és bánat, sórt, életveszély után – a fiúkat a barátság érzése „bibliai magasságba” emeli, ahol „nincs mosónő, és nincs mérnök, csak emberek vannak”. Elgondolkodtató, hogy Fekete István éppen a *Tüskevár* papírra vetése idején vehette kezébe *A gyertyák csonkig égnék* című regényt, mert az 1956. április 29-én kelt levélben azt tudakolja Dalányi Józseftől, hogy megkapta-e „a Diásról ajánlva feladott” példányt.³² Márai Sándor művének középpontjában álló barátság „egyfajta testvériség, mely több, sűrűbb, mint az ikreké az anyaméhben. Az élet összekeverte napjaikat és éveiket, tudtak egymás testéről és álmaikról”.³³ A főszereplő szerint „apámnak ez a szó: »barátság« – pontosan annyit jelentett, mint becsület. [...] Néha már azt hiszem, ez a legerősebb kapcsolat az életben... talán ezért ilyen ritka. [...] Az ember úgy képzei – s apám még így értette –, hogy a barátság szolgálat. Mint a szerelmes, úgy a barát sem vár jutalmat érzéseiért. Nem akar ellenszolgálatokat, nem látja valószínűtlen lénynak azt, akit barátjául választott, ismeri hibáit, s így vállalja, minden következménnyel. Ez lenne az eszmény. S csakugyan, érdemes-e élni, embernek lenni ilyen eszmény nélkül?”³⁴ Feltételezem, hogy *A gyertyák csonkig égnék* ösz-

³¹ Vörös József: *Fekete István: Tüskevár*. In: *Házi olvasmányok elemzése*. Bp., 1967. 77–85. Szerk.: Kolta Ferenc.

³² Dalányi József i. m. 178.

³³ Márai Sándor: *A gyertyák csonkig égnék*. Bp., 1999. 11.

³⁴ Uo. 63–65.

tönzően hatott Tutajos és Bütyök alakjának és barátságának kidolgozásakor. Azt pedig különös egybeesésnek tartom, hogy Márai regényének hősei éppen egy „júliusi napon”, amikor „szerda volt”, váltak el egymástól évtizedekre.³⁵

A *Tüskevár* szereplői családi hátterének, neveltetésének és környezetének idézett jellemzői innen-onnan szedegethetők össze a regény szövegéből. Fekete István, a kor szak sajátos körülményeiből adódóan mindezt nem nyomatékosíthatta, felsorolhatóságuk azonban félreérthetetlenül körvonalazza a szerzői szándékot. Az író hiteles társadalomrajzra törekedett a történet megfogalmazásakor, miközben – igaz, alig feltűnően, de – hitet tett egy politikai rendszerektől független értékrend mellett.

Ennél többre a korabeli viszonyok közepette nem vállalkozhatott.

5. Az ötvenes években, az intézményesült illúziók és hazugságok, a délibábok és lázalmok korában Fekete István olyan regényben igyekezett hatásosan kifejteni a fel fogását, amely a *valóság* tudomásulvételére ösztönözi az ifjúságot. S ez a valóság sokszor kiábrándító és kegyetlen. Ennek tudomásulvétele azonban előfeltétele annak, hogy a leendő felnőttek önmagukra és egymásra találhassanak, hiszen biztos önismeret és őszinte emberi kapcsolatok nélkül reménytelen a helytállás. Saját magukra és a környezetükre egyaránt rá kell nyílni a szemüknek.

A realitás ismerete mindig is létkérdés, a *Tüskevár* papírra vetésének idején mindez hatványozottan erősödhetett fel az értő olvasók számára. A „valóság” kulcsszó a regényben.

Fekete István nem hagyja szó nélkül a jelen bosszantó jelenségeit. A fiúk tanévvégi izgalmaikat látó István bácsi szerint „amit ezektől a szerencsétlenektől [az iskolában] mostanában követelnek, sok lenne egy ökörnek is”. Ugyancsak ő mérgelődik az „osztoba rendelet”-ek miatt, melyek megnehezítik a mezőgazdaságban dolgozók amúgy sem könnyű életét. Mindennek kimondása 1956 nyarán-kora őszén már nem különösebb bátorság, de ifjúsági regényben történő hangoztatásuk kétségtelenül jelzi az illúziókkal való mihamarabbi leszámolás sürgető fontosságát.

Ellenben annál egyértelműbb állásfoglalás Tutajos egyik álmának leírása. Mikor a leégett hátú fiú egy délután elalszik a nagybátyja házában, azt álmodja, hogy a törökökkel csatázik a Tüskevár falain. „Gyula abba a korba álmodta vissza magát, amikor még használatos volt az íj, de már szólt a puska is, a marakodó emberiség nagyobb gyönyörűségére és sokkal nagyobb nyomorúságára. Ezt a nyomorúságot már tudták akkor is, és azt hitték akkor is, a sebeket csak újabb sebekkel, s a puskákat csak újabb puskákkal lehet megszüntetni.”

A következő idézet – különösen az eddig elmondottak tükrében – számomra ugyancsak félreérthetetlen utalás. Annál az epizódnál olvasható, amikor Tutajos és nagybátyja egy „szabadságos vonat”-on utazik le a Kisbalatonhoz. A vasúti kocsiból láthatták, hogy „a kivilágított állomásokon emberek álltak, kendős asszonyok, és Gyulának jó érzés volt így elrohanni emberek előtt, akik állnak és maradnak. Ez az érzés azonban csak egy-egy pillanat volt, mert *újra szabad mezőkre jöttek*, csillagos ég, melyet a mozdony szikrái vonalaztak be múltó *vörös* csíkokkal”. E „vörös” jelző *nincs* benne a regény fennmaradt kéziratában! Utóbb került a szövegbe, mégpedig – 1962-ben. A regény első három kiadása még a kézirat szerint hagyta el a nyomdát, azonban a negyedikbe valaki – Fekete István?, a korrektor?, a szedő? – belecsempészte a jelzett szót.

³⁵ Uo. 67.

Ezen újabb edíció ugyanis új szedéssel látott napvilágot; az ezt bizonyító számos eltérés és sorkeveredés a szerző és/vagy a kiadó figyelmetlen korrektori munkájára engednek következtetni.³⁶

A *Tüskevár* értelmezhetősége szempontjából döntő fontosságú, hogy a fentiek az *eszmélkedő* kamaszhősben tudatosodnak. Személyiségének formálódásával az író mintha félreérthetetlenül jelezni akarná a mindenkori Tutajosoknak, hogy vessenek véget a sodródásnak és az álmodozások korának. Fel kell ébredni az önáltatás és az álmok illúziójából! A regény számtalan megállapítása üzeni ezt az ifjúságnak. Amikor például a császár a fegyelmetlensége miatt korholja kutyáját, Tutajos magára veszi a feddést, és azt mondja az öregnek, hogy „fiatal még, Matula bácsi...” Mire az azt válaszolja neki, hogy „attól még helyin lehet az esze”. A fiú úgy érzi, hogy neki is szól az öregember szeretetteljes korholása: „Amíg ilyen kajla vagy... nem bízom benned...”

Az addig kapkodó, fecsegő, meggondolatlan kamasz a berekben ráeszmél, hogy mindezidáig „elsiklott a szavak felett”. Matula és István bácsi mellett beszélni és hallgatni egyaránt megtanul. Tutajos megérti, hogy a szó-kimondás és a nyelvhasználat nem ugyanaz; mindennek súlya van, a kijelentése miatt éppen úgy felelősséggel tartozik, mint a tetteiért. A *gyertyák csonkig égnek* című regényben Márai főhőse is vallja, hogy „néha már úgy hiszem, nagyon sok, talán minden a szavakon múlik, melyeket idejében kimond, vagy elhallgat, vagy éppen leír az ember... Igen, ebben hiszek”.³⁷

Fekete István egyetértett e hitvallással; az állatregények utáni első ifjúsági munkájában, a maga „barátságos” regényében erről is beszélni kívánt. Miként mindarról, aminek minden felelősen gondolkodó, érett ember számára eszménynek kell lennie. A *Tüskevár* voltaképpen *beavatás*-regény. A fiúk – különösen a védett környezetből kilépő Tutajos – a berekben kapnak először ízelítőt a felnőtt világából. István bácsi szerint a természetben nem lehet csalódní: „Nem beszél, hát nem is hazudik; nem ígér, és mégis odaadja mindenét, nem szól, és mégis többet mond, mint amit valaha ember mondott.” A kisbalatoni háborítatlan természet az élet iskolája. A valóság „stúdiumainak” – az őszinteségnek, a szerénységnek és az önzetlenségnek, a tiszteletnek, a munkabírásnak és a felelősségtudatnak – elsajátításával Tutajosék magasabb „osztályba” léphetnek. A Mester, vagyis Matula szerint – aki „talpig ember, és ennél többet nem kívánhat senki” – „bizonyos, hogy [a fiúk] kikupálódtak a berekben. Anyátlan csirkék voltak, amikor idejöttek, most meg legények már!” Olyan fiatal emberek, akik immáron képesek a saját lábukra állni, és akik bár önmagukban is megállják a helyüket, az összetartozást mindennél fontosabbnak tartják. Számolnak másokkal, és rájuk is számítani lehet. Mikor a vihar következményeitől megbetegedett Tutajos felépül és Bütyökkel együtt ismét kimennek a berekbe, „mindenki tudta a dolgát, ami most már nem kapkodó ismeretlenség volt, hanem elvégzendő, változatos munka, aminek azonban semmi köze nem volt az előírt és hajszott robothoz. De el kellett végezni, mert

³⁶ A regény ezen újabb megjelenésére vonatkozhat egy 1962 karácsonyán írt Fekete István-lel utalása, mely szerint a „*Tüskevárból* külön kiadást készítettek az iskolák számára 20000 példányban”. (In: *Töredékek Fekete István levélhagyatékából és írásaiból*. Ajka, 2000. 78. S. a. r.: Gáspár János.) A regény 1962. július 19. és augusztus 17. között hallhatóvá is vált, ugyanis Bodrogi Gyula felolvasta a Kossuth Rádióban. A stuttgarti Griff Verlag pedig az esztendő őszén kötött előszerződést az íróval a *Tüskevár* német nyelvű kiadására. (MTA Kézirattár. Ms. 5148/350–351.)

³⁷ Márai Sándor i. m. 69.

mindenki önmagának és a kis közösségnek tartozott vele. Hogy azután ki mennyi változatosságot és örömet vitt ebbe a munkába, az az ő dolga volt”.³⁸

A *Tüskevár* kamaszhősei rájönnek, hogy a létezés értelmessé és élhetővé tehető; a megismerés és az ésszerű alkalmazkodás révén a maguk képére formálható a világ. S mindehhez a nyitottság, a rácsodálkozás és a megértés a kulcs. A fiúk ezen a különös nyáron mindent elsajátítanak Mestereiktől, amit a növényekről, a szúnyogokról és a hangyákról, a kígyókról és a békákról, a halakról és a madarakról, a viharról, a villámokról és a napsütésről, a tűzről, a vízről, a földről és a levegőről tudni érdemes. Számukra is nyilvánvalóvá válik, hogy az állatok és az emberek világa nyitott könyv, és a még tiszta szívű fiatalok megtanulnak olvasni a sorok között. A természet nagyszerűségében gyönyörködő Tutajos a maga álmodozásai kapcsán arra gondol, hogy „a valóság is olyan szép. Csak közel kell hajolni hozzá, szétbontani és megnézni...” Matematika jut eszébe, aki szerint „a valóság is lehet olyan szép – sőt szebb! –, mint a hazug ábránd...” Vagyis a valóság „története izgalmasabb és szebb minden mesénél”, és „csak a valóság a járható út”. Tutajos szeméből immáron „a dolgok valósága világított”. (Márai említett regényében is hangsúlyozottan kerül előtérbe a valóság kérdése. A főhős szerint „a valóság még nem az igazság. [...] a valóság csak részlet”.³⁹ Ugyancsak ő állítja, hogy „mindig csak a valóságot érti meg az ember”.⁴⁰ Márai Sándor számos könyvéből idézhetők efféle megállapítások, ezúttal csupán a *Napnyugati őrző* azon részletére utalnék, amely szerint „maradjunk csak örökké a valóság keretein belül; semmi nem érdekesebb, mint a valóság”.⁴¹)

Éltre szóló tapasztalataik birtokában a *Tüskevár* kamaszai érzik, hogy „egész kibontakozó egyéniségük tele van a valóság és a természet szeretetével. Megnőttek, megerősödtek, és most már nemcsak elfogadják, de kívánják is a valóság mulhatatlan, kemény ragyogását. A valóság ebben a pillanatban a búcsúzás, de valóság a *karácsonyi remény* is, amiért dolgozni, sőt küzdeni kell, s ennek a valóságnak alapja az akarat”. S „a remény nem törött szárnyú madár, s a valóságot megálmodni szabad, sőt szükséges is”.

E „karácsonyi remény”-re történő utalás számomra nem csupán a történet folytatását sugallja, hanem a *Vigília* és az *Új Ember* állandó szerzőjének, a *bíró* Fekete Istvának sorok közé írt óhaját is. S ezt fejezheti ki az a megállapítás is, mely szerint a nyár végi „végtelen nádas csendes volt, mint a virradat reménysége”. Elgondolkodtató, hogy a fennmaradt kézirat tanúsága szerint az író 1956. október 23-án és/vagy a következő napon vetette papírra az imént idézetteket.

Tutajos a vakáció végére megérti, hogy „az idő elmúlhat, a szépség és jóság, a szeretet és az igazság nem múlik el az évszakokkal, nem múlik el az emberekkel, hanem örökös, mint a testetlen valóság, s ezekből annyit kap mindenki, amennyit megérdemel”. Ezek a regény utolsó szavai. Mintha a korintusiaknak szánt első levelet író Szent Pál mondaná.

6. A *koppányi aga testamentuma* folytatásának elvetését követően 1953 őszétől Fekete Istvánt nem hagyja nyugodni a természet világában játszódo ifjúsági regény ötlete.

³⁸ Az író kiemelése. S. G.

³⁹ Márai Sándor i. m. 44.

⁴⁰ Uo. 117.

⁴¹ Márai Sándor: *Napnyugati őrző*. Bp., 1943. 17.

Egyéb munkáinak megvalósítása közben a következő két és fél esztendőben visszavisszatér hozzá, próbálgatja, ízleli, amire rábukkant. Személyes sorsának fordulatai és a folyton változó közélet hatására az eredeti gondolat folyamatosan átalakul, elmélyül és újabbnál újabb jelentésekkel telítődik.

A Dalányi Józseffel folytatott levelezés alapján nem állapítható meg egyértelműen, hogy készülő ifjúsági regénynek az író mikor adta a *Tüskevár* elnevezést. Mivel korábban többnyire mindketten „kisbalatoni regény”-ként emlegették, legvalószínűbbnek az látszik, hogy a megírás idején, tehát 1956-ban ötlött Fekete István eszébe. A már többször is idézett áprilisi levélben „Tüskevár”-ként emlegeti barátjának, ugyanakkor a júniusi kezdődátummal ellátott kézirat eredendően a *Matula iskolája* címet kapta. E változat minden bizonnyal összefügg azzal a regény elején olvasható kijelentéssel, amelyet a nagybácsi mond Matulának: „a gyereket meg idehoztuk megtanulni ezt az életet, mert nagy kedve van hozzá; a végén majd maga mondja meg, hogy jól vizsgázott vagy megbukott”. Azonban az író rövidesen ismét módosította regénye címét. Az eddigit áthúzta és fölé írta, amelyen július közepétől ismét emlegeti leveleiben: *Tüskevár*.

E cím véglegesítése beszédes kiegészítője a cselekményről eddig mondottaknak; elemzése figyelemre méltó jelentésárnyalatokkal bővítheti a regény értelmezhetőségét.

Vajon mi kezdhető vele? Látszólag egyszerű e kérdésre a válasz, hiszen a *Tüskevár* valószínű helység Sümegettől északra, Veszprém megyében. A cselekmény azonban nem ott bonyolódik. Fekete István művének *Tüskevára* a kisbalatoni berek egyik kietlen zugában fellelhető váromladék. A múlt létező, ám mindinkább alámerülő mementója. Számatalan utalás történik rá a regényben, a főszereplők viszont csupán egy felderítő és egy kudarcba fulladt kincskereső kirándulás kivételével nem fordulnak meg a romoknál. Ez utóbbi alkalommal a szerencsésen végződő baleseten kívül semmi olyan nem történik, ami az ifjúsági regények efféle epizódjainak többnyire szokásos eseménye. Az író nyilvánvalóan ügyel arra, hogy holmi kincs vagy más tárgyi érdekesség fellelésével ne zökkenjen ki eddigi medréből az elbeszélés.

A *Tüskevár* valójában nem a *Tüskevárról* szól.

Hanem miről?

Az értelmezést segíthetik Matula azon megjegyzései, amelyek szerint „csak innét lehet kilátni a berekre [...] máshol leszedi a tüske a nadrágot”. Vagyis a *Tüskevár* a nádas fölött magasodik, eredendően minden bizonnyal jól védhető kiemelkedésre épült. Egykor menedéket biztosító vár állt ott, ahol most málladozó kőhalom törmelékei lapulnak a dús növényzetben. Emlékeztető és jelkép egyszerre. Úgy tűnik, mintha Tutajosnak a berek – tehát a beavatása színhelyének – minden pontjáról a *Tüskevár* ötlene a szemébe. A dicső harcok és a megmaradás, ugyanakkor a szenvedések és a pusztulás emléke.

Beszédes fejlemény, hogy kincskeresés közben Bütyök valószínűleg a valamikori vár börtönébe pottyán, ahol átmeneti magára maradása idején a szenvedők iránti együttérzés tölti el. Arra a török rabra gondol, aki valamikor az idegen erősség éjsötét tömlöcében tehetetlenül és magányosan rettegett. Vértől fejjel, kibicsaklott ujjal és a derengő fénysugárra szegezett szemmel minden korábban vágyott kincs érdektelennek és múlandónak tűnik Bütyök számára. A szabadság elvesztése félelemmel tölti el, azonban az első ijedtség után feltalálja magát, és tájékozódásra használja fel az időt, amíg a szabadulás elérkezik.

A *Tüskevár*nak ez is üzenete. Miután a cím kézenfekvő jelentése („erősség a nádasban”) nyilvánvalóan nem fedi le a regény cselekményét – ezt a *Matula iskolája*, netán

a „Kisbalaton” vagy a „Nyári berek” elnevezések sokkal inkább megtennék –, célszerű még közelebbről megvizsgálni jelentésrétegeit.

7. *Tüskevár*. A múlt maradványa. Az elmúlás és a megmaradás emlékműve. Az arany ígérete. A rabság gyötrelme. A valódi kincsek megeléje: a *barátságé*, melyre számítani lehet, az *együttérzésé*, mely a szenvedő embertársat láttatja meg, és a *szabadságé*, mely az egyik pillanatban még kézzelfogható valóság lehet, a következőben azonban már csak feledhetetlen emlék.

A Tüskevár a berekben tanultakra emlékeztető *összetett* jelkép.

Tüske vár – sugallja az író a felnőttek világába avatottaknak. Tüske vár – ezzel számolni kell, hát véteződj fel ellene! Tüske vár – de ebbe sohase tördőj bele! Tüske vár – hogy mindennél jobban beléd karcolja a szabadság múlhatatlan vágát.

A magam olvasatában e lehetőségek figyelembevételével értelmezhető Tutajos felismerése, miszerint „mélyen érezte, hogy milyen közel jött hozzá ez a külső, szabad világ, amelynek szabadsága azonban könyörtelen törvények közé van szorítva. Most már nem volt ismeretlen ez a világ, és nem érezte, hogy a berek életét olyan nagy szakadék választaná el az utcák, házak és iskolák életétől”. A mindenkori tizenévest megtestesítő Tutajos e vakáció alatt megértette, hogy mire gondolt a nagybátyja, amikor az első napon így figyelmeztette: „Azért hoztalak el, hogy erősödj és örülj a szabadságnak. Korlátokat nem szabok, mert annyi eszed már lehet, hogy nem mégý fejjel a falnak. [...] Úgy vélem: csak így tanulsz meg a magad lábán járni, és pontosan rájössz majd, hogy mit lehet, és mit szabad.”

Ezért gondolom, hogy a kisbalatoni nyár története valójában beavatás-regény, mégpedig az ún. „tündéri realizmus” jegyében, melyet az író már 1941-ben magaénak vallott, mondván, „nekem is irodalmi eszményem”.⁴² Ugyancsak ekkoriban jelentette ki, hogy „a mese akkor igazán az, ha egyúttal valóság is”.⁴³

A *Tüskevár* a Fekete István által oly sokszor hangoztatott örök *humánus* éveken át tervezett, végül 1956-ban papírra vetett kifejeződése. Hitvallás és üzenet egyszerre. A remény ígérete. Ulrik napjának köszöntése, mely után a gondosan ápolt palánta szárba szökkenhet. A regény hangsúlyos része, amikor a vakációzó Tutajosék – akik tulajdonképpen *szabadságra* mennek a Kisbalatonhoz – rácsodálkoznak arra, hogy „körülöttük most ébredtek a vizek és a nádasok, most kezdett ragyogni az örök anya, a Nyár, és a fiúk gondolatainak alján hála lobbant a *megváltozott idők eljött új nyara felé*, amelyben a visszeres lábú mosónék nyaralni és gyógyulni utazhattak. Nem volt ez kiformalódott gondolat, de hallgatásuk ezt a gondolatot ringatta, mint az emberi jószág bölcsőjét, amely körül fájdalom van és a vajadás gyötrelmei, szenny és vér, amik elmúlnak, de a csecsemő él és megmarad.

Érzések voltak csak ezek a kusza gondolatok, de egymást érezték benne, a tájat és az öreg kocsiszt, az út végtelenségét, a messzeséget s a szabadságot”.

*

⁴² Füsi József: *Meghitt beszélgetés Fekete Istvánnal gazdatiszti múltjáról és írói jövőjéről*. Film, Színház, Irodalom, 1941/25.

⁴³ Körössényi Vilmos: *A különös Fekete István különös három arca*. Film, Színház, Irodalom, 1941/46.

Az 1956. november 30-án kelt levelében Fekete István tudatja barátjával, hogy „édesanyám a legnehezebb napokban – meghalt; csendesen és panasz nélkül, szerényen, mint amilyen egész élete volt. Két hétig nem tudtuk eltemetni...

Ez a bánat összevegyült azzal a másik bánattal, amit azokért éreztem, akik életüket adták az élők szabad életéért”.

E levélben, melyben ismételtén jelzi a *Tűskevár* befejezését, Fekete István ugyanakkor azt is üzeni barátjának, hogy bár „a »nagy játéknak« nincs vége [...] én – nem a közeli időre – véglegesen optimista vagyok.

Hát ezekért vetettem magam az írás feledtető őserdejébe, ámbár nehéz ügy így is nagyon feszült idegekkel, ágyúszó és égő házak között cserebogarakkal játszani. [...]

A felhők között [azonban] mindig kék az ég és mindig süt a nap”.⁴⁴

⁴⁴ Dalányi József i. m. 196.